

Ziya Gökalp ve Basın: Gökalp' in Yazılı Kitle İletişim Araçlarına Dair Görüşleri ve Dergicilik/Gazetecilik Faaliyetleri

Öğr. Gör. Dr. Bora ATAMAN, Dr. Arda ODABAŞI

Özet

Türk düşünce tarihinin, etkisi bugünlere dek uzanan en önemli fikir adamlarından biri olan Ziya Gökalp (1876-1924), yaşamı boyunca (ama özellikle II. Meşrutiyet yıllarında) yoğun bir yayıncılık faaliyeti yürütmüş, fikir hayatındaki etkinliğini sürekli yayınlar vasıtasıyla sağlamıştır. Bu nedenle, basın tarihi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir isimdir.

Bu makalede, yazı hayatı II. Abdülhamit döneminde başlayan, II. Meşrutiyet yıllarında yoğun bir dergicilik faaliyeti yürüten, Kurtuluş Savaşı döneminde de etkinliğini sürdüren Ziya Gökalp' in gazetecilik-dergicilik faaliyetleri ve yazılı kitle iletişim araçlarına dair görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ziya Gökalp, Türk Basın Tarihi, II. Meşrutiyet

Abstract

Ziya Gökalp (1876-1924), whose influences reaches to date is one of the most important intellectuals of Turkish History of thought, had carried out intensive publishing activity in his entire life (yet especially in the II. Constitutional Era) and obtain his efficiency in intellectual life through periodicals. Therefore, in point of journalism history, there is specially a need to be emphasized on his name. In this article, Ziya Gökalp's journalism and activities in magazine business, which is started during the period of II. Abdulhamid, continued with intense of magazine printing activities in the II. Constitutional Era and carried out in the term of War of Independence, has been tried to be presented. Moreover, it has been dwelled upon his thoughts about written Media.

Keywords

Ziya Gökalp, The History of Turkish Journalism, II. Constitutional Era (Ottoman Empire).

1. Giriş

1908 Devrimi, Osmanlı/Türk basın tarihinin dönüm noktalarından biridir. Devrim, bir “basın patlaması” olgusu doğurmuş ve II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) basının toplum içindeki rolü belirgin bir şekilde ön plana çıkmıştır. Süreli yayınların niteliksel ve niceliksel zenginleşmesi yanında, basın-yayın piyasası her anlamda genişlemiş, basım tekniklerinde önemli ilerlemeler kaydedilmiş, okur kitlesi büyümüş, daha evvel görülmemiş tirajlar sağlanmış ve yazılı kitle iletişim araçlarının toplum hayatındaki etkinliği belirgin şekilde artmıştır. II. Meşrutiyet yılları, her türlü düşüncenin özellikle süreli yayınlar vasıtasıyla kamuoyuna sunulduğu, her fikrin/akımın kendi yayın organına sahip olduğu, düşünsel hayatın sirkülasyonunun esas itibarıyla yazılı kitle iletişim araçları dolayısıyla gerçekleştiği bir tarihsel kesit olarak öne çıkmıştır.¹

¹ II. Meşrutiyet dönemi basın-yayın dünyası hakkında genel bilgi için bkz. Server İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, s. 141-201; Server R. İskit, **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, 1. Basım, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939, s. 130-152; Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Ankara: Güven Matbaası, 1971, s. 170-191; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 1. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Kasım 2003, s. 82-97; Orhan Koloğlu, **Osmanlı’ dan Günümüze Türkiye’ de Basın**, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, Aralık 1994, s. 53-60; Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, 1. Basım, İstanbul: BAS-HAŞ, Şubat 2005; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi** Birinci Kitap-Osmanlı İmparatorluğu Dönemi, (yer, yayınevi, tarih yok), s. 163-223; M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1993, s. 305-336; Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990, s. 156-189. Osmanlıca süreli yayınların

Türk düşünce tarihinin en dikkat çekici simalarından ve II. Meşrutiyet döneminin en önemli fikir adamlarından biri olan Ziya Gökalp² (1876-1924), yaşamı boyunca (ama özellikle II. Meşrutiyet yıllarında) yoğun bir yayıncılık faaliyeti yürütmüş, dönemin fikir hayatındaki etkinliğini süreli yayınlar vasıtasıyla sağlamıştır. Bu nedenle, sadece düşünce ve siyaset tarihi açısından değil, basın tarihi açısından da üzerinde önemle durulması gereken bir isimdir.

Bu makalede Gökalp' in yayıncılık (gazetecilik-dergicilik) faaliyetlerinin toplu bir özeti sunulmaya çalışılacak, süreli yayınları yoğun bir şekilde kullanan ve asıl etkisini bu kanaldan yaratan Gökalp' in yazılı kitle iletişim araçlarına dair görüşleri üzerinde durulacaktır. Bu sayede, etkisi erken Cumhuriyet dönemine ve hatta bugünlere dek uzanan bir yakın çağ Türk aydınının yazılı kitle iletişim araçlarını ne şekilde algıladığı ve bu araçları hangi niyet ve perspektifle değerlendirdiğine/kullandığına dair bir fikir edinilmesi mümkün olacaktır.

2. Gökalp' in Yazılı Kitle İletişim Araçlarına Dair Görüşleri

Bizzat kaleme almış olduğu iki metin, Gökalp' in çağdaş yazılı kitle iletişim araçları noktasındaki duruşu hakkında özlü bir fikir verecektir. Bu yazıları, Gökalp' in süreli yayınlara verdiği büyük önemi göstermekten başka, bunlardan beklentisini veya bunlara yüklediği işlevi tespit etmek açısından da faydalıdır.

Gökalp, kendisini derinden etkileyen ve ömrünce unutmadığı üç kişinin nasihatini/vasiyetini, hayatının sonlarına doğru Diyarbakır' da çıkardığı Küçük Mecmua' da 'Felsefî Vasiyetler' üst başlığı altında üç makale ('Babamın Vasiyeti', 'Hocamın Vasiyeti', 'Pîrimin Vasiyeti') halinde kaleme almıştır.

1898' de siyasi faaliyetleri nedeniyle tutuklanan ve bir yıl hapis yatan Gökalp, hapisshanedeki Naim Bey isimli eski bir devrimciyle tanışmış ve ondan derinden etkilenmiştir. "Pîr" dediği bu yaşlı devrimcinin vasiyetini, Küçük Mecmua' nın 9 Ekim 1922 tarihli 19 numaralı nüshasında yayımlanan "Pîrimin Vasiyeti" başlıklı yazısında anlatmıştır.³

Naim Bey' e göre gelecekte bir gün meşrutiyet rejimi mutlaka kurulacaktır ama özellikle halk derin bir uykuda olduğu ve bu rejime henüz hazır olmadığı için fazla uzun ömürlü olmayacak ve istibdat yeniden vücut bulacaktır. Bu geçici veya gerçek olmayan meşrutiyet devam ettikçe gençlerin değer vermesi gereken tek şey "basın özgürlüğü" dür ve Naim Bey' in vasiyeti de bu noktaya ilişkindir.

Derin bir uykuda olan milleti uyandıracak olan şey, millete kendi varlığını, hayatı için tehlikenin ve selametinin hangi tarafta olduğunu, gelecekteki hedeflerini, gayelerini göstermektir. Özgür bir basın olmadan bunları milletin her ferdine anlatmak mümkün olamaz. Bu hedefleri yazabilmek içinse düşünürlerin bunları daha evvelden bilmesi gerekir. Dolayısıyla, milletin uyanması ve yükselmesi için gerekli olan program,

toplu dökümü için bkz. Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)** 2 Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

² "Gökalp" adını "Genç Kalemler" dergisinin yayımlandığı dönemde (1912' de) alacaktır. Ancak, bu adla özdeşleşmiş olduğu için, bu makalede en baştan itibaren "Gökalp" adının kullanılması tercih edilmiştir.

³ "Pîrimin Vasiyeti" başlıklı yazısı için bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler VII**, M. Abdülhalûk Çay (hızl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Şubat 1982, s. 103-107. Aynı metin için şu kaynaklara da başvurulabilir: Ali Nüzhet Göksel, **Ziya Gökalp Hayatı Sanatı Eseri**, 4. Basım, İstanbul: Varlık Yayınları, Eylül 1963, s. 63-67; Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul: Güven Basımevi, 1943, s. 24-28. Göksel damadı, Şapolyo ise öğrencisidir.

meşrutiyetin ilanından ve basının özgürlük kazanmasından daha önce hazırlanmış olmalıdır.

Meşrutiyetin ilanından sonra basın, genç aydınların daha evvelden hazırladıkları programlarını halka aktarma kanalı olacaktır. Gerçek olmayan meşrutiyete kadar çok çalışıp kendini yetiştirmesi gereken genç aydınlar, basın özgürlüğü hayata geçince derhal bir gazetenin veya derginin başına geçmeli, hazırlamış oldukları hedefleri, idealleri ve ilkeleri hiç durmaksızın yazmalı ve yayınlamalıdır. İlk meşrutiyet ve dolayısıyla basın özgürlüğü geçici olacağı için, bu iş “hiç durmaksızın” yapılmalıdır. Basının geçici özgürlüğünden azami surette yararlanabilmek için, ne kadar mümkünse o kadar çok yazmaya gayret edilmelidir. Milletın acilen bilmesi gerekli olan fikirlerin hepsini yazabilmek için son derece çabukluk gereklidir.

Bu yazılanlar yazıldığı zamanda belki de okunmayacak veya okunacak ama anlaşılmayacak ve etkisiz kalacaktır ama daha gerekli olan bu değildir. Daha gerekli olan, milli programın, milli ideallerin bir kere basılı sayfalar haline geçmesidir. Basılan bir yazı asla yok edilemez. Milli idealler ve ilkeler bir kere yayınlandıktan sonra, artık hiçbir şeyden korkulmasına gerek kalmaz. İstibdat bin kat şiddetle ortaya çıksa, basın eskisinden daha ağır zincirlerle bağlansa, hürriyet devrinde basılan bütün dergiler ve gazeteler yasak ve sakıncalı duruma düşse bile, bu çok önemli değildir. Hatta bu baskılar ne kadar şiddetli olursa o kadar iyidir çünkü baskı arttıkça uyanışı o kadar hızlandırır. Ayrıca, insanlar “sakıncalı” sırasına geçmiş yazıları okumaya daha hırslıdırlar. Bugün nasıl tehlikelere atılarak bugünkü sakıncalı yayınlar okunuyorsa, gelecekteki istibdat devrinde de o yasak yazılar özlemle aranacak ve elden ele dolaşarak herkes tarafından okunacaktır.

Şayet ortaya konan program doğruysa bu yazılar ihtirasla okunacak, milleti gerçekten uyandıracak ve onu, kaderini eline almaya sevk edecektir. Bu şekilde uyanan millet, meşrutiyeti ve hürriyeti kendi mücadelesiyle yeniden ortaya çıkaracaktır. Son ve gerçek meşrutiyet böylece kurulacak, millete ve basına kalıcı bir özgürlük sağlayacaktır.

Bu sözlerin ne kadar doğru olduğunu zamanın gösterdiğini belirten Gökalp’in anlattığına göre, ihtiyar devrimci bunları söylediikten sonra vasiyetini tutacağına dair kendisinden söz almış, Gökalp de vatan yolunda nasıl çalışması gerektiğini açık bir şekilde göstererek kendisini gerçekten aydınlatan bu insanı pîr saymıştır. Yani, vasiyete uymuştur.⁴

Gökalp’ in söz konusu ikinci makalesi 1924’ te ‘Cumhuriyet’ Gazetesi’ nde yayımlanmıştır ve ‘Yirminci Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir’ başlığını taşır.⁵ Gökalp bu yazısına, “çağı karakterize eden en modern kurum hangisidir?” sorusuyla başlar. Fransız düşünür Alfred Fouillée’ ye göre 19. yüzyılı karakterize eden en belli başlı uygarlık kurumu gazetedir. Gökalp’ e göre bu tespit 20. yüzyıl için de geçerlidir. Örneğin, gazetesiz bir millet meclisi hiçbir şeye yaramaz. Parlatentonun bile en büyük görevi gazetelerin özgürlüğünü sağlamaktır.

Gökalp, gazetenin çağı karakterize edecek kadar büyük bir öneme sahip olmasının nedenlerini irdeler. Bunlardan ilki, gazetenin eski devirlerde mevcut olmayan

⁴ Heyd, “Gökalp 1922 yılında anılarını yazdığı zaman, yaşlı öğretmeninin bütün dileklerini yerine getirdiğini rahatlıkla ileri sürebilirdi” değerlendirmesini yapmaktadır; Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kadir Günay (çev.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Eylül 1979, s. 35.

⁵ Bu makalesi için bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler IX**, Şevket Beysanoğlu (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 125-128; Göksel, s. 96-99.

bir toplanma (içtima) tarzı yaratmış olmasıdır. Gazetenin doğmasından evvel yalnız tek bir tür toplanma tarzı vardır. O da insanların kapalı bir salonda veya açık bir meydanda toplanıp beraber duyması, düşünmesi ve istemesi/dilemesidir. Bu geçici topluluğu Gökalp, “cemm-i gafır” (büyük cemaat / insan kalabalığı) olarak adlandırır. Bu, “sözel” (şifahî) bir topluluktur.

Gazeteyle birlikte ise, “amme” (publique) adını alan yeni bir içtima tarzı doğmuştur. Amme, sözel değil, yazılı (tahrirî) bir topluluktur. Bir ammenin fertleri, cemm-i gafır gibi belirli bir yerde toplanmaya muhtaç değildir. Evde otururken yalnızca günün gazetesini okumakla göze görünmez, manevi bir topluluğun içine girmiş olur. Çünkü her gün aynı gazeteyi okuyanlar, aynı şekilde duymaya, düşünmeye ve istemeye alışarak ortak bir vicdana sahip olurlar. Aynı gazeteyi okuyanlar, her gün akşama kadar, düşünsel olarak aynı olaylarla meşguldürler.

Gökalp’ e göre, gazetenin doğuşundan evvel toplanma, insanların (fiziksel olarak) bir araya gelmesini gerektirmiştir. O zamanlar “vatan” ın yalnız “şehir” den ibaret olması, bir şehre bağlı olması da bu nedenledir. Çünkü o zamanlar insanlar sadece cemm-i gafır halinde toplanabilmişlerdir. Ancak meclislerde veya meydanlarda toplanarak sözlü şekilde konuşabildiklerinden, milli bir vatan kurulamamıştır. O zamanki büyük devletler de aşiretlerin veya şehirlerin konfederasyonundan ibarettir. Yüzlerce şehirde ve yüzbinlerce köyde dağınık olarak yaşayan bir milletin hepsi birden cemm-i gafır halinde toplanamaz. Bir şehrin veya bir aşiretin halkı ise bu şekilde toplanabilir.

Gazetenin doğuşundan sonra ise milyonlarca nüfuslu milletler aynı şekilde duyma, düşünme ve isteme/dileme yeteneği kazanmıştır. Bütün bir millette ortak kamuoyu (efkâr-ı amme) bu şekilde doğmuştur. Milli devlet ve milli vatan ancak bundan sonra ortaya çıkabilmiştir. Yani, milliyetin ve çağdaş devletin doğması öncelikle gazete sayesinde gerçekleşmiştir.⁶

Ayrıca, gazete uluslararası kamuoyunun da anasıdır. Bütün milli kamuoylarının üstünde bir dünya kamuoyu vardır ki bunu doğuran da özellikle gazetedir. Gazete sayesinde bütün uygar insanlık gerçek bir toplum halini almaktadır. Gökalp’ e göre, gerçek “Milletler Cemiyeti” nin (Cemiyet-i Akvâm) kuruluşuna kadar bu rolü yürütecek olan da ancak gazetedir.

Gazetenin en büyük hizmeti, genel bir öğretmen, canlı bir okul olmasıdır. Kitaplar okunmamakta, dergilerin gelirleri masraflarını karşılayamamaktadır. Seve seve okunan sadece gazetelerdir. Çoğu kimsenin bütün bilgisi, gazetelerden edindiğinden ibarettir. Gazete, her gün her bireyin ayağına giden ve herkesin anlayabileceği dersleri okutan canlı bir okuldur. O halde bir ülkenin ihyası için reformlara önce gazetelerden başlanmalıdır. Gazete, her kurumu eleştiren ve kontrol eden, her yanlışı sorumlusuna düzelttiren, çağdaş bir millete ilkeler ve idealler veren toplumsal bir kanun koyucudur (şâri’). Fakat bu toplumsal kanun koyucu, her şeyden evvel, kendi kendini kontrol etmeli, kutsal rolünü yerine getirip getirmediğini daima yoklamalıdır. Gazeteleri gerçek görevlerini yerine getiren bir millet, her türlü kusurlarından kurtularak bütün

⁶ Gökalp’ in bu görüşleri, milliyetçiliğin doğuşunda matbaanın (matbaa dilinin) ve yazılı kitle iletişim araçlarının rolünü önemle vurgulayan Anderson’ ın milliyetçilik yaklaşımını çağrıştırmaktadır. Bir karşılaştırma için bkz. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler** Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İskender Savaşır (çev.), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Ağustos 1993, s.50-51.

ilerlemelere ve gelişmelere ulaşacağını bilmelidir. Çağdaş bir millet olmak için görevlerinin sorumluluğunda olan gazetelere sahip olmak yeterlidir.

Gazetenin ömrü bir gündür. Bir gazete, çıktığı gün gayet önemlidir; ertesi gün bu önemi kalmaz. Günün gazetesi okunduğu zaman, herkesle beraber, aynı olaylar hakkında düşünüp hissetmiş olunur. Gazetenin değeri de bundan kaynaklanır. Gökalp' e göre, çağın ammeler çağı olduğunu söyleyen Gabriel Tarde haklıdır ve bundan da anlaşılmaktadır ki 20. yüzyıl gazeteler yüzyıldır.

Gökalp' in süreli yayınlara dair bu görüşleri, yaşamı boyunca yürütmüş olduğu dergicilik-gazetecilik faaliyetinin zenginliği dikkate alınacak olursa daha bir anlamlı hale gelecektir. Gökalp' in bu yoğun faaliyetinin toplu bir dökümü aşağıda sunulacaktır.

3. Gökalp' in Gazetecilik/Dergicilik Faaliyetleri⁷

3.1. İlk Faaliyetler

23 Mart 1876' da Diyarbakır' da orta halli bir memur ailesinin çocuğu olarak doğan Gökalp' in süreli yayınlar ile olan teması ailesine kadar uzatılabilir. Nitekim babası Müftüzâde Tevfik Efendi evrak, matbaa ve nüfus müdürlüklerinde bulunmuş olmaktan başka, resmî vilayet gazetesi 'Diyarbakır' i de bir süre yönetmiştir. Tevfik Efendi' nin yürüttüğü gazetecilik faaliyetinin Gökalp' e tam olarak ne şekilde yansıdığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte, Gökalp' i derinden etkileyen kimselerden ilkinin babası olduğuna işaret edilmelidir.⁸

1891' de girdiği Mülkiye İdadisi' nde istibdat karşıtı, hürriyetçi, vatansever ve rasyonalist/materyalist fikirler edinmeye başlamış olan Gökalp, halkı baskıcı rejime karşı ayaklanmaya, ülkeyi kurtarmaya çağıran, devrimci ve vatansever şiirler yazar. Yayınlanan ilk yazısı, Ali Şefkati Bey' in Londra' da çıkardığı İstikbal Gazetesi' nin 23 Eylül 1895 tarihli son (31.) sayısında yer alan (1893' te yazılmış) bir manzumedir.⁹

1895 yılı sonu veya 1896 yılı başında İstanbul' a giden ve "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ne resmen üye olan Gökalp, siyasî faaliyetleri nedeniyle¹⁰ Mart 1899' da

⁷ Hakkında geniş bir külliyat oluşmuş bulunan Gökalp üzerine biyografik bilgi için bkz. Heyd, age.; Şapolyo, age.; Göksel, age.; **Doğumunun 80. Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi**, İstanbul: Diyarbakır' ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1956 (özellikle, Kırzioğlu M. Fahrettin' in hazırladığı "Ziya Gökalp Müzesi Kılavuzu, Gökalp Ailesi Kütüğü, Ziya Gökalp' in Kronolojisi ve Gökalp Albümü" başlıklı bölümler [s. 148-240]; Cavit Orhan Tütengil, **Ziya Gökalp Üstüne Notlar**, İstanbul: Varlık Yayınları, Ekim 1964; Mehmet Emin Erişirgil, **Bir Fikir Adamının Romani: Ziya Gökalp**, Aykut Kazancıgil-Cem Alpar (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1984; Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye' de Korporatizm**, 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001. Bu bölümde, adı geçen kaynaklar esas alınmıştır.

⁸ Gökalp' i derinden etkileyen ve ömrünce unutmadığı üç vasiyetin ilki babasına aittir; bkz. Gökalp, "Babamın Vasiyeti", **Makaleler VII**, s. 95-97; Göksel, s. 58-60; Şapolyo, s. 18-20.

⁹ Gökalp' in "İhtilâl Şarkısı" olarak adlandırdığı bu manzumesi için bkz. Tütengil, **Ziya Gökalp Üstüne Notlar**, s. 60-61; **Ziya Gökalp Külliyyatı – 1 Şiirler ve Halk Masalları**, Fevziye Abdullah Tansel (arş. ve hzl.), 3. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 235-236. (Gökalp' in bütün manzumeleri bu kaynakta Tansel tarafından derlenmiştir. O nedenle aşağıda manzumelerine atıf yapılmayacaktır.) Jön Türk hareketi içinde önemli bir yeri olan Ali Şefkati Bey ve ünlü gazetesi "İstikbal" için bkz. Cavit Orhan Tütengil, **"Yeni Osmanlılar" dan Bu Yana İngiltere' de Türk Gazeteciliği (1867-1967)**, 2. Basım, İstanbul: Belge Yayınları, Şubat 1985, s. 79-83. Tütengil, Gökalp' in basılan ilk yazısına ilişkin bilgiyi, bu son kaynakta da vermektedir.

¹⁰ Kırzioğlu' nun verdiği bilgiye göre, bu sıralarda Diyarbakır' da Cemiyet' in şubesini kurmuş ve şapigrafla "Bahâr" adlı gizli bir gazete çıkarmıştır; Kırzioğlu, s. 196, 221. Bu bilgi diğer kaynaklarca doğrulanmamaktadır.

tutuklanarak bir yıl hapisle ve hapis cezasının ardından Diyarbakır' da polis gözetiminde yaşama zorunluluğuyla (yani sürgünle) cezalandırılır. Taşkılla' da on ay, Mehterhâne' de ve Zaptiye Tevkifhanesi' ne iki ay hapis yatacaktır. Gökalp, Zaptiye Tevkifhanesi' nde kendisine basın öneminin aşılayan Naim Bey isimli yaşlı devrimciyle tanışmıştır.

Gökalp bir yıllık hapis cezasından sonra, 1900' de memleketi Diyarbakır' a sürgün olarak gelir. Yazı hayatı da gerçek anlamda bu dönemde başlar. Bir zamanlar babasının yönettiği resmî vilayet gazetesi 'Diyarbakır', yazı hayatındaki ilk süreli yayın olmuştur. 1904' ten itibaren (1908' e kadar) yazdığı 'Diyarbakır' de, şiirleri (köylülerin içinde bulunduğu kötü durumu dile getirenleri dikkat çekicidir) ve çeşitli konularda (örneğin iktisat ve ticaret) makaleleri yayımlanmıştır. 1908 Devrimi' nin ardından, Kasım 1908' de bu gazetenin başyazarlığına getirilecektir. Diyarbakır' de 14' ü makale (düzyazı), altısı manzume olmak üzere toplam 20 yazısı yayımlanmıştır. Aralık 1908' de İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi Gökalp' i Diyarbakır, Van ve Bitlis parti örgütlerinin müfettişliğine memur edince 'Diyarbakır' gazetesi yazarlığından ayrılır.¹¹

Diyarbakır' den sonra, Gökalp' in yazdığı yayın organı Peyman adlı yerel gazete olmuştur. Diyarbakır' da çıkan ilk özel gazete olan 'Peyman', Gökalp' in teşviki ve desteğiyle 28 Haziran 1909' da yayın hayatına girmiştir. Gökalp' in 1909 yılının Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında 'Peyman' da 22' si makale dördü manzume olmak üzere toplam 26 yazısı yayımlanmıştır. Bu yazılarda daha çok çeşitli mahalli sorunların ele alındığı ve çözümler önerildiği; bu arada Cemiyet' in çizgisine uygun olarak 1908 Devrimi' nin ilkelerinin ve Osmanlılık siyasetinin savunulduğu görülmektedir.¹²

Aynı dönemde 'Volkan' gazetesinde (12 Ocak 1909 tarihli 19. sayıda) de "Diyarbakır' den" kenar başlığı altında bir yazısı yayımlanmıştır.¹³

3.2. Selanik Dönemi

Selanik bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin siyasî karargâhı konumundadır. Gökalp' in Selanik devresi 1910 yılının sonlarında, Cemiyet' in

¹¹ "Diyarbakır" gazetesi, bu gazetede ki tüm yazılarının listesi ve makalelerinin çevrimyazısı için bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler I**, Şevket Beysanoğlu (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 1-41, 116-118; Cavit Orhan Tütengil, **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, 1966, s. 9-10, 52-53; İsmet Binark - Nejat Sefercioğlu, **Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası Kitap-Makale**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, s. 49-51. Kendisi resmî hâl tercümesinde muharrirliğe getirildiğini yazsa da (Kırzioğlu, s. 206) kastettiği "başmuharrirlik" olsa gerektir. Çünkü zaten birkaç yıldır gazetenin yazarıdır. "Diyarbakır" gibi vilayet gazetelerine ilişkin genel bilgi için bkz. Atilla Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2001, s. 83-91; Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, s. 20-24.

¹² "Peyman" gazetesi, bu gazetede ki tüm yazılarının listesi ve makalelerinin çevrimyazısı için bkz. Gökalp, **Makaleler I**, s. 45-109, 119-121; Tütengil, **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, s. 10-11, 53-54; Binark - Sefercioğlu, s. 51-54.

¹³ "Volkan" in çevrimyazı basımı yapılmıştır; bkz. **Volkan Gazetesi 1908-1909 Derviş Vahdeti**, M. Ertuğrul Düzdağ (hzl.) İstanbul: İz Yayıncılık, 1992. Gökalp' in yazısı için bkz. age. s. 81-82 ve Gökalp, **Makaleler I**, s. 113-115. 1910' da yayın hayatına giren "Dicle" gazetesi' nde de yazdığı çeşitli kaynaklarda ileri sürülmüştür. Tütengil, yaptığı inceleme sonunda, doğrudan bu gazete için yazmış olduğu herhangi bir yazıya rastlamadığını, başka gazete ve dergilerden alınarak yeniden yayımlanan manzumeleri olduğunu belirtmektedir; Tütengil, **Ziya Gökalp Üstüne Notlar**, s. 13-14.

kongresinde Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmesiyle başlayacaktır. Merkez-i Umumi' deki görevi (Cemiyet' in gençlik kolunun yönetimi) dergicilik faaliyetleri açısından kilit önemde olacak, zamanla çevresinde aydın gençlerden bir grup oluşacaktır.

Balkanlar' in milliyetçi, Batı' ya olabildiğince açık ve kozmopolit atmosferinden etkilenen, Fransız felsefesi ve toplumbilimiyle artan bir merakla ilgilenen Gökalp' in milliyetçi görüşleri ve kuramsal yetenekleri bu dönemde gelişecek; zamanla 1908 Devrimi' nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin ve Türk Milliyetçiliği' nin önde gelen kuramcısı olacaktır. Bundan sonraki yayın hayatında bu unsurlar ön planda olacak, tüm yazı faaliyeti Türk Milliyetçiliği' nin ve Cemiyet' in ideolojisinin/programının kuramsal inşasına hasredilecektir.

Gökalp' in süreli yayınlar düzlemindeki asıl etkinliği Selanik döneminde başlar. Çevresindeki gençlerden Mehmet Zekeriya (Sertel) ve Nebizâde Ahmet Hamdi Beyler, Gökalp' ten aldıkları ilhamla Yeni Felsefe Mecmuası' nı (17 sayı çıkmıştır/1911) yayınlamaya başlamışlardır. Bu dergi, 'Genç Kalemler' in bir nevi ortağıdır; onunla paralel denebilecek (milliyetçi) bir yayın çizgisi sürdürmüştür.¹⁴

Bu dönemde Gökalp' in fikirlerinin esas taşıyıcısı ise Türkçü hareketin önde gelen fikir dergilerinden¹⁵ ve İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin yarı-resmî (veya gayri-resmî) yayın organlarından olan 'Genç Kalemler'dir (33 sayı çıkmıştır / 1910-1912). 'Genç Kalemler' Gökalp için, uzun yıllardır sürdürdüğü çalışmalarını ve fikirlerini ortaya koymanın bir vesilesi ve aracı olmuştur.¹⁶ Derginin en verimli ve etkili yazarlarından biri olarak, bu dönemde fikirlerini özellikle 'Genç Kalemler' aracılığıyla yaymıştır.

Ünlü "Gökalp" adını da 'Genç Kalemler' de almıştır. Bu dergide "Gök Alp" takma adını derginin başyazarı Ali Canip (Yöntem) Bey ile birlikte kullanmıştır. Gök Alp imzalı ilk eseri, 'Genç Kalemler' in 26 Ocak 1912 tarihli 14 numaralı sayısında yayımlanan "Altın Destan" başlıklı şiiridir. İstanbul' a yerleştikten sonra bütün makalelerinde ve kitaplarında "Ziya Gökalp" imzasını kullanacaktır. Kendisine bütün hayatı boyunca kullanacağı Gökalp adını veren Ali Canip Bey olmuştur.

¹⁴ "Yeni Felsefe Mecmuası" için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyet' te Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi: Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası", **Tarık Zafer Tunaya' ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, Nisan 1992, s. 377-407; Yıldız Sertel, **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel: Susmayan Adam**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Ekim 2002, s. 19-35; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Şubat 2001, s. 35-37.

¹⁵ Genel basın tarihlerinde dergilere yeterli önemin verildiği söylenemez. II. Meşrutiyet dönemi dergileri hakkında genel bilgi için bkz. Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)** 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, (tarihsiz), s. 116-125; Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet' te Fikir Dergileri", **TCTA** 1. Cilt, s. 126-132; Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", **Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)**, 1. Basım, İstanbul: Gelişim Yayınları, Ekim 1984, s. 20-30; Bilge Ercilasun, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1. Türkçü Tenkit**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 49-57. Daha çok, İstanbul'da çıkan mizah dergilerine yoğunlaşan dikkat çekici nitelikte bir çalışma için bkz. Palmira Brummett, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, Aysen Anadol (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

¹⁶ Başyapıtında buna değinmiştir; bkz. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Mehmet Kaplan (hzl.), 2. Basım, İstanbul: MEB Yayınları, 1990, s. 13-14.

Gökalp' in 'Genç Kalemler' de (tespit edilebildiği kadarıyla) 13 makalesi, dört şiiri ve bir çevirisi yayımlanmıştır.¹⁷

3.3. İstanbul Dönemi

1912 yılının ilk üç ayında yapılan seçimlerde Gökalp, Ergani Madeni Sancağı'ndan milletvekilliğine adaylığını koymuş, Mart ayında tamamlanan seçimler sonunda milletvekili seçilmiştir. 18 Nisan günü Meclis-i Mebusan'ın açılışında, yani İstanbul'dadır. Ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınır.

Bundan sonraki yayıncılık faaliyetlerini İstanbul'da sürdürmüştür. İlk ürünlerini dönemin önde gelen milliyetçi dergisi 'Türk Yurdu'nda (233 sayı çıkmıştır / 1911-1928) verecektir. Bu dergide (derginin ilave olarak verdiği 'Altın Armağan' dakilerle birlikte) toplam 17 yazısı yayımlanır.¹⁸

'Türk Milliyetçiliği'nin halkçı yönünün ön planda olduğu 'Halka Doğru' (52 sayı çıkmıştır / 1913-1914) dergisinde çoğu manzume olmak üzere toplam 11 eseri yer almıştır.¹⁹ 'Halka Doğru'nun kapanmasının ardından onun yerine çıkmaya başlayan 'Türk Sözü' (16 sayı çıkmıştır / 1914) dergisinde ise iki manzumesi yayımlanır.²⁰

İttihatçı çizgiye yakın ve Türk Yurdu dergisi ile irtibatlı bir çocuk dergisi olan 'Çocuk Dünyası'nda (ilk döneminde 79 sayı çıkmıştır / 1913 - 1914) birkaç şiiri ve masalı yer almıştır.²¹

'Türk Bilgi Derneği'nin yayın organı ve akademik nitelikte bir dergi olan 'Bilgi Mecmuası'nda (7 sayı çıkmıştır / 1913-1914) bir yazısı yayımlanmıştır.²²

I. Dünya Savaşı koşullarının ürünü bir savaş/propaganda dergisi olan 'Harp Mecmuası'nın (27 sayı çıkmıştır / 1915-1918) ilk sayısında ise bir manzumesi yer alır.²³

¹⁷ "Genç Kalemler" dergisi için bkz. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006). Derginin çevrimyazı basımı için bkz. **Genç Kalemler Dergisi**, İsmail Parlatur-Nurullah Çetin (hzl.), Ankara: TDK Yayınları, 1999. Bu makalede adı geçen bibliyografyada yazılarının listesi eksiktir; bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 13-14. Aynı durum makalelerinin çevrimyazı basımı için de geçerlidir; bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler II**, Süleyman Hayri Bolay (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Şubat 1982, s. 1-73.

¹⁸ "Türk Yurdu" dergisinin tamamının çevrimyazı basımı Tutibay Yayınları (Ankara) tarafından yapılmıştır. Bu dergi için ayrıca bkz. Hüseyin Tuncer, **Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme**, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990; Hüseyin Tuncer, **Türk Yurdu Bibliyografyası**, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993. Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 15-17.

¹⁹ "Halka Doğru" dergisi için bkz. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve Halka Doğru Dergisi", **Teori**, Sayı: 188 (Eylül 2005), s. 9-27. Bu dergideki iki makalesinin çevrimyazı basımı için bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler VIII**, Ferit Ragıp Tuncer (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kasım 1981, s. 5-10.

²⁰ Bu iki dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 17-19.

²¹ "Çocuk Dünyası" için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Çocuk Dünyası Dergisi", **Müteferrika**, Sayı: 13 (Yaz 1998-1), s. 119-191.

²² "Bilgi Mecmuası" için bkz. Zafer Toprak, "Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası", **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri**, Ekmeleddin İhsanoğlu (hzl.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987, s. 247-254. Ayrıca bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 19. Yazısının çevrimyazı basımı için bkz. Gökalp, **Makaleler VIII**, s. 99-101.

²³ "Harp Mecmuası"nın önemli bir kısmının çevrimyazı basımı yapılmıştır. Derginin tanıtımı ve bu çevrimyazı basım için bkz. **Harp Mecmuası**, Ali Fuat Bilkan - Ömer Çakır (hzl.), İstanbul: Kaynak Kitaplığı, Mart 2005. Ayrıca bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 24.

1914-1915 yıllarından itibaren Gökalp' in dergicilik faaliyetlerinde bir zenginleşme göze çarpar. Gerek kendisi gerekse onun merkezinde olduğu çevre, birbiri ardı sıra fikir dergileri çıkarır.

Gökalp'in izleyicilerinden Halim Sabit Bey tarafından yönetilen, modernist bir İslam anlayışını savunan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yarı-resmî yayın organlarından biri olan milliyetçi 'İslam Mecmuası' nda (63 sayı çıkmıştır / 1914-1918) 16 yazısı yayımlanmıştır.²⁴

"Âsâr-ı İslâmiye ve Milliye Tetkik Encümeni" nin yayın organı olup, Gökalp'in asistanı Köprülüzade Fuat Bey (Fuat Köprülü) tarafından yönetilen ve akademik nitelikte bir dergi olan 'Milli Tettebular Mecmuası' nda (beş sayı çıkmıştır / 1915) iki makalesi yayımlanmıştır.²⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin desteğine sahip bu derginin devamı sayılabilecek olan 'Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası' nda (1916-1928) ise bir makalesi yer almıştır.²⁶

Gökalp' in izleyicilerinden Tekin Alp' in yönetiminde yayımlanan, İttihatçıların yarı-resmî yayın organlarından ve "milli iktisat" öğretisinin savunucusu 'İktisadiyat Mecmuası' nda (69 sayı çıkmıştır / 1916-1917) iki makalesi yayımlanmıştır.²⁷

Bir eğitim (öğretmen) dergisi olan 'Muallim' de (25 sayı çıkmıştır / 1916-1918) altı makalesi yer almaktadır.²⁸

Darülfünun' da (Üniversite'de) toplumbilim dersleri veren Gökalp' in izleyicilerinden Necmettin Sadık (Sadak) Bey tarafından yayımlanan toplumbilim dergisi 'İçtimaiyat Mecmuası' nda (altı sayı çıkmıştır / 1917) dört makalesi yayımlanmıştır.²⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin yarı-resmî yayın organı olarak çıkan ve yayın çizgisi doğrudan Gökalp tarafından belirlenen 'Yeni Mecmua' (66 sayı çıkmıştır / 1917-1918), Gökalp' in bu dönemdeki fikirlerinin esas taşıyıcısı konumundadır. 'Yeni Mecmua' da çoğu makale olmak üzere toplam 67 yazısı yayımlanmıştır ve bunlar Gökalp' in olgunluk dönemi ürünleridir. Dönemin en nitelikli ve önde gelen fikir dergilerinden biri olan 'Yeni Mecmua', I. Dünya Savaşı' nın yenilgiyle sonuçlanıp

²⁴ "İslam Mecmuası" için bkz. Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Tansel Demirel (çev.), 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 127-143, 190-204. Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 20-22. Bu dergideki yazılarının çevrimyazı basımı için bkz. Gökalp, **Makaleler VIII**, s. 13-72.

²⁵ "Milli Tettebular Mecmuası" için bkz. Aykut Kazancıgil - Ayhan Vergili, "Milli Tettebular Mecmuası (1331-1915): Bir Devlet Mecmuası", **Müteferrika**, Sayı: 27, s. 137-156. Bu dergideki yazılarının çevrimyazı basımı için bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler III**, M. Orhan Durusoy (hzl.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

²⁶ Bu makalesinin çevrimyazı basımı için bkz. Gökalp, **Makaleler II**, s. 75-94. Bu son iki dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 22.

²⁷ "İktisadiyat Mecmuası" için bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s. 26-27. Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 22. Bu dergideki yazılarının çevrimyazı basımı için bkz. Gökalp, **Makaleler VIII**, s. 74-96.

²⁸ Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 23.

²⁹ Bu derginin tanıtımı ve tamamının çevrimyazı basımı için bkz. **İçtimaiyat Mecmuası** Sayı 1-6 1917, Mehmet Kanar (hzl.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi, 1997. Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 23-24. Bu dergideki yazılarının çevrimyazı basımı için ayrıca bkz. Gökalp, **Makaleler VIII**, s. 105-159.

Mondros Mütarekesi' nin imzalanmasından sonra, yabancı kaynaklardan gelen şiddetli baskı nedeniyle kapanmıştır.³⁰

Bu arada, edebiyat dergisi 'Şair' de (15 sayı çıkmıştır / 1918-1919) de dört makalesi çıkmıştır.³¹

3.4. Sürgün ve Milli Mücadele Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu' nun I. Dünya Savaşı' ndan yenik çıkması Gökalp' in bu yoğun dergicilik faaliyetini sekteye uğratacaktır. 'Yeni Mecmua' nın ve daha pek çok derginin kapanmak zorunda kalmasından başka, çok sayıda politikacı ve aydınla birlikte Gökalp de 1919' da İngilizler tarafından önce tutuklanmış, sonra da Malta' ya sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde (1920' de) sanat ve ilim dergisi 'Genç Yolcular' da (altı sayı çıkmıştır / 1919-1920) iki manzumesi yayımlanmıştır.³²

Neredeyse iki yıl sürgünde kaldıktan sonra 1921' de ülkesine dönebilen Gökalp' in bu son döneminde, Anadolu' da başlayan Milli Mücadele saflarında yer aldığı görülmektedir.

Fikir, sanat ve edebiyat dergisi 'Dergâh' ta (42 sayı çıkmıştır / 1921-1923) çoğu makale olmak üzere dokuz³³; çevresindeki gençlerden Falih Rıfkı (Atay) Bey' in yönetiminde yeniden yayınlanmaya başlanan 'Yeni Mecmua' da (24 sayı çıkmıştır / 1923) ise yedi yazısı çıkmıştır.³⁴

Gökalp' in kişisel gayretiyle Diyarbakır' da yayınladığı ve bütün yazılarını kendisi kaleme aldığı 'Küçük Mecmua' (33 sayı çıkmıştır / 1922-1923), bu dönemdeki asıl yayın organı olarak boy gösterir. Boyut itibariyle küçük ama dönemin fikir dünyasında gayet etkin olan bu dergide çoğu makale olmak üzere toplam 127 yazısı yayımlanır. "Telif ve Tercüme Heyeti" nde çalışmak üzere Ankara' ya gidince 'Küçük Mecmua' da kapanacaktır.³⁵

Bu dönemde günlük gazetelere de yazmıştır. Milli Mücadele' yi destekleyen 'Yeni Gün'³⁶ gazetesinde altı, 'Yeni Türkiye' (1923) gazetesinde yedi makalesi yer almıştır. Başmakaleleri çoğunlukla Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa' ya ait olan, Milli Mücadele' nin resmî yayın organı 'Hâkimiyet-i Milliye'³⁷ (1923) gazetesinde dokuz

³⁰ Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 24-30.

³¹ Bu dergideki makalelerinin listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 31. Bu makalelerinin çevrimyazı basımı için bkz. Gökalp, **Makaleler VIII**, s. 163-175.

³² Bu dergideki manzumeleri için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 32.

³³ "Dergâh" dergisi için bkz. Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", **Türkiye'de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)**, s. 31-32. Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 44-45.

³⁴ Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 30-31.

³⁵ Bu dergideki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 32-44. Makalelerinin çevrimyazı basımı için bkz. Gökalp, **Makaleler VII**. "Küçük Mecmua" için bkz. Tütengil, **Diyarbakır Basımı ve Bölge Gazeteciliğimiz**, s. 22.

³⁶ "Yeni Gün" (sonraki adıyla "Anadolu'da Yeni Gün") gazetesini için bkz. **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı**, Zekâi Güner - Orhan Kabataş (hızl.), Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990, s. 319.

³⁷ "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesini hakkında bilgi ve bu gazetesinin başmakalelerinin bir kısmının çevrimyazı basımı için bkz. **Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi - Hâkimiyeti Milliye Yazıları**, Hadiye Bolluk (hızl.), 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Eylül 2003. Ayrıca bkz. **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı**, s. 334-335.

makalesi ve bir konferans metni, 'Cumhuriyet' (1924) gazetesinde ise 22 makalesi ve bir manzumesi yayımlanmıştır.³⁸

Yaşamı boyunca, yazılı kitle iletişim araçlarına verdiği önemle doğru orantılı bir tutum içinde bulunmuş olan Gökalp'in yayıncılık faaliyeti, 25 Ekim 1924'te İstanbul'da hayata gözlerini yummasıyla son bulmuştur.

4. Sonuç

Görüldüğü üzere, Gökalp, hayatı boyunca yoğun denebilecek bir dergicilik-gazetecilik faaliyeti içinde bulunmuştur. Gerek yönetici, gerek yazar, gerekse teşvikçi/yönlendirici olarak, II Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemleri basın ve fikir dünyasında gayet aktif ve etkindir.

Yukarıda sözü edilen iki metin Gökalp'in yazılı kitle iletişim araçlarına yönelik bakış açısını ortaya koymakta ve onun dergicilik/gazetecilik faaliyetlerini önemli ölçüde aydınlatmaktadır. Gökalp'in bu türden faaliyetlerinin, süreli yayınlara dair görüşleri ile uyumlu olduğu dikkat çekmektedir.

Naim Bey'in (Gökalp'in hayatı boyunca uyduğunu söylediği) vasiyeti, Gökalp'in özellikle II. Meşrutiyet yıllarındaki yoğun dergicilik faaliyetini ve bu faaliyetinde ne türden bir yaklaşım içinde olduğunu açıklar niteliktedir.³⁹ Böyle bir öğüdü layıkıyla tutan bir aydının gayet yoğun bir gazetecilik-dergicilik faaliyeti sürdürmesi beklenir ve anlaşılabilir bir durumdur. Bu faaliyetin iki temel unsuru olduğu görülmektedir. İlki, basın özgürlüğünden mümkün merteye ve acilen faydalanmaktır. Gökalp'in gazetecilik ve özellikle de dergicilik faaliyetlerindeki çeşitlilik bu düstura uyduğunu ve çevresini de uydurduğunu gösterir. Gökalp'in basın özgürlüğüne verdiği önem özel olarak vurgulanmaya değerdir. II. Abdülhamit'in "sansür ve jurnal" kelimeleriyle özetlenebilecek olan istibdat rejimini yaşamış ve bu rejime karşı siyasi mücadele vermiş bir aydın olarak basın özgürlüğünün ne kadar değerli olduğunun bilincindedir.

İkinci unsur ise süreli yayınlar vasıtasıyla halkın uyandırılmasıdır. Gökalp'in yayın faaliyetinin esas hedefi halkın bilinçlendirilmesidir ve dönemin başat kitle iletişim araçları olan süreli yayınlar da bu hedefe ulaşmanın temel araçlarıdır. Bu yönüyle, eğitim konusuyla da yakından ilgilenmiş bir düşünce adamı olan Gökalp'in yazılı kitle iletişim araçlarından eğitim amaçlı yararlanmayı düşündüğü de söylenebilir.

Gökalp'in ikinci makalesine "Mc Luhanvari" ("teknolojik determinist")⁴⁰ bir anlayış hâkimdir.⁴¹ 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gerek uluslararası, gerekse (kendi

³⁸ Bu gazetelerdeki yazılarının listesi için bkz. Binark - Sefercioğlu, s. 54-58. Bu gazetelerdeki makalelerinin çevrimyazı basımı için bkz. Ziya Gökalp, **Makaleler IV**, Ferit Rağıp Tuncor (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977; Gökalp, **Makaleler IX**.

³⁹ Ziya Gökalp, **Makaleler VII**, s.103-107.

⁴⁰ Erol Mutlu, kavramı; "Teknolojinin hem özerk olduğu, hem de toplum üzerinde belirleyici etkileri bulunduğu varsayımı. ... Teknoloji toplumsal değişimde siyasal ve bağımsız bir değişken olarak görülmektedir. ... Bu varsayım teknolojinin kullanımını yöneten toplumsal süreçleri ve seçimleri göz ardı etmekle eleştirilir" şeklinde açıklamaktadır. Bkz. Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü**, 2. Basım, Ankara: Ark Yayınevi, Ekim 1995, s.328. McLuhan, öncülüğünü yaptığı teknolojik determinist fikirlerinde, toplumsal yaşama ait ne varsa, tüm bunların belirleyiciliğini iletişim teknolojisine atfeder ve değişimleri teknolojik gelişmelere indirger. Televizyonla birlikte yeniden hayat bulan sözel çağın nasıl da matbaa yüzünden bütünlüğünü, uyumunu kaybetmiş toplumun yaralarını sardığını ve onu tekrardan sağlığına kavuşturduğunu anlatmaya çalışır. Özellikle bkz. Marshall McLuhan, **Gutenberg Galaksisi** Tipografik

deneyimleriyle) ulusal düzlemde kamuoyunun ve süreli yayınların etkinliğini gören ve yaşayan; üstelik esas itibariyle toplumun üstyapı kurumlarına öncelik tanıyan bir aydının bu tarzda düşünmesi anlaşılabilir bir durumdur. Gökalp, milliyetçiliğin, modern “vatan” kavramının ve “ulus”un oluşumunda gazetenin önemini vurgulamakta haklı olmakla beraber⁴², “sonuç”u “neden” yerine ikâme ederken tipik teknolojik determinizm hatasına düşmektedir.

“Gazete”nin Gökalp için “ortak düşünme ve hissetme” noktasından bir “ulus-inşası” aracı olarak algılandığı ve dolayısıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Ulusal bilinç/kimlik” yaratmayı hedefleyen bir kuramcının, vurguyu, etkinliğine inandığı kitle iletişim araçlarına yaptığı görülmektedir.

İkinci makalesinde dikkat çeken noktalardan biri de, hayatı boyunca bir araç olarak daha çok “dergi”yi kullanan Gökalp için günlük gazetenin, dergi ve kitaptan daha önemli bir mevkiye ulaşmış olmasıdır. Kanımızca Gökalp’te gazetenin ön plana çıkışı toplumsal koşullarla ilintilidir. II. Meşrutiyet yıllarında milliyetçilik, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları’ndan sonra artan bir ivmeyle yayılsa da daha ziyade “entelijansiyayı” ilgilendiren bir mesele olarak kalmıştır. Bu dönemde dergi ve kitap gibi, içerik itibariyle daha “ağır” (daha az popüler) ve daha çok aydın kesimlere hitabeden (aydınları kazanmaya yönelik) formatlar daha işlevseldir. Hâlbuki Gökalp’in söz konusu makalesini yazdığı 1924 yılında, yani yeni Türkiye’nin kuruluşuna başlanırken artık geniş kitlelerin ulusal bilincinin oluşturulması mevzu bahistir. Geniş halk kitlelerine ulaşabilen (veya ulaşabilme potansiyeline sahip olan) yegâne yaygın araç ise günlük gazetedir. Gökalp gazeteyi bir “ilerleme/gelişme” aracı ve “genel öğretmen / canlı okul” olarak nitelerken, “halkın uyandırılması/bilinçlendirilmesi” hedefini muhafaza etmektedir. Süreli yayınların ama özellikle gazetenin bir eğitim kurumu olarak algılanması ikinci makale için de geçerlidir.⁴³

Gazeteye büyük değer veren ve ona toplum yaşamı içinde gayet önemli işlevler yükleyen Gökalp’in, denetleyici rolünden başka, gazetenin öz-denetimine vurgu yapması da 1920’lerin ortamında dikkate değer bir duyarlılıktır.

İnsanın Oluşumu, Gül Çağalı Güven (çev.), 1. Basım, İstanbul: YKY, Mayıs 2001, s.10-13. Raymond Williams ise bu yaklaşıma şu sözleriyle karşı çıkmaktadır: “Her yeni teknoloji zihinlere teknolojik determinizm bulaştırır. (...) Teknolojik determinizmin temel varsayımı, yeni teknolojinin –matbaa ya da iletişim uydusu- teknik çalışma ve deney sonucu “ortaya çıktığı” görüşüdür. Bu teknoloji daha sonra “içine doğduğu” toplumu ya da sektörü değiştirir. (...) Oysa bütün teknik deney ve çalışmalar, zaten mevcut toplumsal ilişki ve kültürel biçimler dahilinde, genellikle zaten önceden tahmin edilen amaçlar için yapılır. ... Bir yenilik, ancak üretime yönelik yatırım için seçildiği ve bilinçli olarak belirli bir toplumsal kullanım yolunda geliştirildiği –yani teknik bir yenilik olmaktan çıkıp elverişli bir teknoloji haline gelmeye başladığı- zaman genel önem kazanır. Bu seçme, yatırım ve gelişme süreçleri, mevcut toplumsal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde olur.” Raymond Williams, **İkibin’e Doğru**, 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989, s.125-126.

⁴¹ İletişim alanında “teknolojik determinist” yaklaşımın en ünlü temsilcisi Marshall McLuhan’ın matbaa-ulus ilişkisi konusundaki yorumu için bkz. McLuhan, s. 279-280, 306-311, 330-334; İrfan Erdoğan - Korkmaz Alemdar, **Öteki Kuram** Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Ankara: Erk, 2002, s. 180-181.

⁴² Genel olarak “iletişim”in, özel olarak da “basın”ın “milliyetçilik” ve “ulus-inşası” süreciyle yakın ilişkisi bazı araştırmacılar ve kuramcılar tarafından ele alınmış ve vurgulanmıştır. Bazı örnekler için bkz. Anderson, age.; Karl W. Deutsch, **Nationalism and Social Communication** An Inquiry Into the Foundations Of Nationality, New York - London: The Technology Press of The Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons, Inc. New York, Chapman & Hall, Ltd. London, 1953.

⁴³ Gökalp, **Makaleler IX**, s. 125-128.

Kaynakça

Kitaplar

- Baykal, Hülya. **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990.
- Bolluk, Hadiye (hzl.). **Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi - Hâkimiyeti Milliye Yazıları**, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Deutsch, Karl W. **Nationalism and Social Communication** An Inquiry Into the Foundations Of Nationality, New York - London: The Technology Press of The Massachusetts Institute of Technology and John Wiley & Sons, Inc. New York, Chapman & Hall, Ltd. London, 1953.
- Ercilasun, Bilge. **İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1. Türkçü Tenkit**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995.
- Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar. **Öteki Kuram** Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi, Ankara: Erk, 2002.
- Erişirgil, Mehmet Emin. **Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp**, Aykut Kazancıgil-Cem Alpar (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1984.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler I**, Şevket Beysanoğlu (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler III**, M. Orhan Durusoy (hzl.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler IV**, Ferit Ragıp Tuncor (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler IX**, Şevket Beysanoğlu (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler II**, Süleyman Hayri Bolay (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Şubat 1982.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler VII**, M. Abdülhalûk Çay (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Şubat 1982.
- Gökalp, Ziya. **Makaleler VIII**, Ferit Ragıp Tuncor (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kasım 1981.
- Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Mehmet Kaplan (hzl.), 2. Basım, İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- Güner, Zekâi ve Orhan Kabataş (hzl.), **Millî Mücadele Dönemi Beyânâmeleri ve Basını**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990.
- Girgin, Atilla. **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2001.
- Göksel, Ali Nüzhet. **Ziya Gökalp Hayatı Sanatı Eseri**, 4. Basım, İstanbul: Varlık Yayınları, Eylül 1963.
- Koloğlu, Orhan. **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, Aralık 1994.
- Koloğlu, Orhan. **1908 Basın Patlaması**, 1. Basım, İstanbul: BAS-HAŞ, Şubat 2005.
- İnuğur, M. Nuri. **Basın ve Yayın Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1993.

- İskit, Server. **Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, 1. Basım, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.
- İskit, Server. **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.
- Oral, Fuat Süreyya. **Türk Basın Tarihi**, Birinci Kitap-Osmanlı İmparatorluğu Dönemi, (yer, yayınevi, tarih yok).
- Parla, Taha. **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Sertel, Yıldız. **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel: Susmayan Adam**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Ekim 2002.
- Sertel, Zekeriya. **Hatırladıklarım**, 5. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Şubat 2001.
- Tansel, Fevziye Abdullah (arş. ve hzl.). **Ziya Gökalp Külliyyatı – 1 Şiirler ve Halk Masalları**, 3. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Toprak, Zafer. **Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Topuz, Hıfzı. **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 1. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Kasım 2003.
- Tuncer, Hüseyin. **Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme**, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Tütengil, Cavit Orhan. **Ziya Gökalp Üstüne Notlar**, İstanbul: Varlık Yayınları, Ekim 1964.
- Tütengil, Cavit Orhan. **Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, 1966.
- Tütengil, Cavit Orhan. **“Yeni Osmanlılar”dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği (1867-1967)**, 2. Basım, İstanbul: Belge Yayınları, Şubat 1985.
- Şapolyo, Enver Behnan. **Ziya Gökalp, İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul: Güven Basımevi, 1943.
- Şapolyo, Enver Behnan. **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Ankara: Güven Matbaası, 1971.
- Doğumunun 80. Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi**, İstanbul: Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1956.

Çeviri Kitaplar

- Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler** Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İskender Savaşır (çev.), 1. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Ağustos 1993.
- Arai, Masami. **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Tansel Demirel (çev.), 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Brummett, Palmira. **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, Ayşen Anadol (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Heyd, Uriel. **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kadir Günay (çev.), 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Eylül 1979.
- McLuhan, Marshall. **Gutenberg Galaksisi** Tipografik İnsanın Oluşumu, Gül Çağalı Güven (çev.), 1. Basım, İstanbul: YKY, Mayıs 2001.
- Williams, Raymond. **İkibin’e Doğru**, Esen Tarım (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989.

Makaleler

Alkan, Mehmet Ö. “Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyet’te Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi: Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, Nisan 1992.

Karakışla, Yavuz Selim, “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Çocuk Dünyası Dergisi”, **Müteferrika**, Sayı: 13 (Yaz 1998-1).

Kazancıgil, Aykut ve Ayhan Vergili, “Milli Tettebular Mecmuası (1331-1915): Bir Devlet Mecmuası”, **Müteferrika**, Sayı: 27 (Yaz 2005-1).

Odabaşı, Arda. “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve Halka Doğru Dergisi”, **Teori**, Sayı: 188 (Eylül 2005).

Toprak, Zafer. “Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası”, **Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri**, Ekmeleddin İhsanoğlu (hızl.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987.

Toprak, Zafer. “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, **Türkiye’de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)**, 1. Basım, İstanbul: Gelişim Yayınları, Ekim 1984.

Zafer. Toprak. “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi** 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları (tarihsiz).

Varlık, Bülent. “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi** 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları (tarihsiz).

Tezler

Odabaşı, Arda. “II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006).

Çevrimyazı Dergiler

Bilkan, Ali Fuat ve Ömer Çakır (hızl.), **Harp Mecmuası**, İstanbul: Kaynak Kitaplığı, Mart 2005.

Düzdağ, M. Ertuğrul (hızl.). **Volkan Gazetesi 1908-1909 Derviş Vahdeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.

Parlatır, İsmail ve Nurullah Çetin (hızl.). **Genç Kalemler Dergisi**, Ankara: TDK Yayınları, 1999.

Kanar, Mehmet (hızl.). **İçtimâiyat Mecmuası** Sayı 1-6 1917, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi, 1997.

Bibliyografyalar, Kataloglar, Sözlükler

Binark, İsmet ve Nejat Sefercioğlu, **Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası Kitap-Makale**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971

Duman, Hasan. **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)** 2 Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

Mutlu, Erol. **İletişim Sözlüğü**, 2. Basım, Ankara: Ark Yayınevi, Ekim 1995.

Tuncer, Hüseyin. **Türk Yurdu Bibliyografyası**, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.